

I. TŘICETILETÁ VÁLKA

Náboženské konflikty, zejména druhé poloviny 16.století, nově naznačovaly nejen širší spektra křesťanských vyznání, ale rovněž negativní důsledek tohoto jevu, spočívající zejména v neschopnosti tolerance, přecházející často až do bezuzdně nesnášenlivého náboženského fanatismu. Neméně závažný problém, nutně ústící v konflikt, vznikl z rozporu mezi tradičním pojetím univerzální křesťanské monarchie, reprezentovaným zejména habsburským domem, a představou Evropy moderních národních států. Odrazem tohoto vývoje bylo i rozdělení křesťanské Evropy na dva nábožensko-politické tábory, jejichž příslušníci si své postoje zachovali hluboko do třicetileté války. Ostřejší kontury vykazoval tábor, jenž bychom mohli označit za habsbursko-katolický. Sdružoval Španělsko s jeho obrovskými zámořskými koloniemi, rakouské Habsburky, Bavorsko společně s velkou částí katolických říšských stavů a papeže. Nekatolický nebo protihabsburský tábor byl mnohem nesourodější.

Kalvínské Nizozemí se v průběhu vývoje mohlo opřít o protestantskou Unii, Švýcarsko a Benátskou republiku. Též luteránské severské státy Evropy sympatizovaly s odbojem proti habsburské hegemonii a nebylo možné podceňovat ani jejich teritoriální zájmy na severu říše při pobřeží Baltu. Od katolické Francie se zpočátku dal očekávat maximálně neutrální postoj, stejně jako vyčkávala luteránská knížata severního Německa pod vedením Saska, jimž kalvínský radikalismus příliš nevyhovoval.

Katolický tábor prodělal na počátku 17.století důležitou generační výměnu. Své první plody přineslo pedagogické a ideologické působení jezuitského řádu, jenž vychoval přední příslušníky šlechtických rodů k nekompromisním postojům, uplatněným po nástupu do vysokých funkcí. Markantní je tento vývoj zejména v českých zemích, kde habsburské zájmy hájila tzv. španělská strana. Vzrůstající napětí potvrzovaly též drobné místní spory. Dříve se většinou řešily kompromisem, avšak v nové situaci se každý z nich mohl stát počátkem velkého konfliktu. Za typický příklad slouží lokální spor z roku 1607 o právo katolíků konat v luteránském městě Donauwörthu procesí. Přerostl v krizi, kterou se zabýval sám římskoněmecký císař. Kvůli rušení katolické výsady byl na město uvalen říšský acht (říšská klatba) a bavorský vévoda Maximilián I. přičlenil rekatolizované město ke svému území. Incident vyvolal značné pobouření roku 1608 na říšském sněmu v Řezně a vedl dokonce k jeho rozpuštění.

Tento rok je zároveň počátkem politického sjednocování protestantského tábora. Dne 14.května se sešli zástupci falckého kurfiřtství a jeho spojenců a uzavřeli protestantskou Unii za předsednictví Fridricha Falckého, zejména na obranu proti katolickému Bavorsku a Lotrinsku. Význam spolku však byl oslaben nezájmem severoněmeckých knížat o spolupráci. Katolická strana nelenila a příštího léta vytvořila pod vedením Maximiliána Bavorského Ligu na obranu katolické víry, přičemž páteř tohoto uskupení tvořili rýnští duchovní kurfiřti a jihoněmečtí biskupové.

Česká válka (1618-1620)

Nejinak tomu bylo v českých zemích. Řetěz vzájemných potyček a provokací mezi vídeňskou vládou a českou stavovskou opozicí, stupňující se s mimořádnou intenzitou od volby Ferdinanda Štýrského českým králem (1617), vyvrcholil zakázaným sjezdem evangelických stavů v Praze. Ve Vídni i mezi místodržícími se

volba stala signálem k novým útokům proti jistotám protestantů. Mezi radikálními evangelíky začalo převládat přesvědčení, že nejúčinnější obranou proti neustálým útokům katolíků může být jen okázalé gesto nesouhlasu s vládní politikou. Konflikt později označený též jako česká válka vypukl proto vyhozením panovníkových místodržicích z oken Pražského hradu (23.května 1618). Začal sice jako boj Habsburků o české království, ale brzy se rozrostl v nekonečný boj mezi Habsburky a jejich dávnými konkurenty v západní Evropě. Vzápětí ustavená vláda třiceti zemských direktorů se začala ohlížet po spojencích. Stavovské povstání však nemělo od počátku valnou naději na úspěch, a to zejména proto, že drtivá většina protestantských panovníků považovala vzpouru proti panovníkovi za nepřípustné jednání poddaných vůči svému suverénu.

Pouze nizozemští politikové zaslali v srpnu českým stavům dopis, ve kterém povstání podpořili, načež direktori požádali o půjčku. Říšská protestantská Unie nemínila, s výjimkou falckého kurfiřta, do sporu příliš zasahovat, obávala se války s oběma větvemi habsburského rodu. Anglický král JakubI. sice chystal pro zetě Fridricha Falckého (po jeho zvolení českým králem) finanční příspěvek, anglický parlament jej však vázal rázným zakročením proti Španělsku.

Konflikt se následně zinternacionalizoval volbou Matyášova nástupce FerdinandaII. v létě 1619 římským císařem. Generální sněm Koruny české jej neuznal ani v této hodnosti, ani jako domácího panovníka, a kontroval volbou Fridricha Falckého na český trůn, což habsburský dům nemínil akceptovat. Často bývá opomíjena v dané souvislosti role savojského vévody, jenž vyslal první vojenskou pomoc pod vedením hraběte Mansfelda. Podobně reagoval, kromě vzbouřených stavů, pouze sedmihradský vévoda Gábor Bethlen, a dosáhl počátečních úspěchů. Spojenci v počtu 40000 mužů oblehli Vídeň a pro FerdinandaII. nastal pravděpodobně nejtěžší okamžik války. Špatné počasí, slabé dělostřelectvo a protiakce polského krále však způsobily brzký rozklad obléhající armády. Později se objevily i finanční potíže, demoralizující žoldnéřské vojsko. Válku rozhodly oddíly Ligy vedené vévodou Tillym. Porazily rakouské stavy a pokračovaly tažením ku Praze, kde bylo stavovské vojsko 8.listopadu 1620 poraženo v bitvě na Bílé hoře. "Zimní král" Fridrich Falcký vzápětí uprchl přes slezskou Vratislav do Nizozemí. Plán na pokračování odporu z Moravy ztroskotat rychlým obsazením tohoto území.

Falcká válka (1621-1623)

Česká válka sice skončila, ale řetěz konfliktů, který vyvolala, se zastavit nedal. Nizozemští generální stavové přijali Fridricha v Haagu k okázalému slyšení a toto gesto ohlašovalo Evropě, že svobodné Nizozemí na sebe bere nevděčnou úlohu organizátora dalšího zápasu proti Habsburkům a jejich spojencům. Dvanáctileté příměří se Španělskem se na sklonku jara 1621 chýlilo ke konci a žádná z obou zainteresovaných stran nepomýšlela na jeho prodloužení. Holanďané zároveň vítali každou příležitost, jak oddálit válku od vlastních hranic. Ještě téhož roku vpadly španělské jednotky do Rýnské Falce a na Fridricha byl o rok později vyhlášen říšský acht. Stále zřetelněji se ukazovalo, že potencionální spojenci -- Anglie, Spojené Nizozemí, Dánsko, Unie ani samotný Fridrich nevystupovali dostatečně energicky. Poslední ránu však falckému knížeti nezasadili pouze nepřátelští generálové, ale i anglický král JakubI., jenž přiměl zetě ke

kapitulantskému jednání se Španělskem, od samého počátku odsouzenému k nezdaru. Hladký průběh obsazení falckého území Ligou a Španěly roku 1622 (vítězství u Wimpfenu a Höchstu), následná rekatolizace a přenesení kurfiřtské hodnosti, spojené s další Fridrichovou porážkou roku 1623 (bitva u Stadtlohn), na Bavorsko vzbudily u císařských naděje o slabosti protihabsburského tábora. Osamocený Gábor Bethlen uzavřel následujícího roku s císařem mír. Zabráním falckých území však došlo k narušení rovnováhy sil mezi oběma tábory na jihu říše. Bylo zřejmé, že se protestantská Unie neobejde bez zahraniční pomoci.

Dánská válka (1625-1629)

Iniciativy se chopil dánský král Kristián IV. (1588-1648).

Z finančních prostředků poskytnutých spolkem nově uzavřeným v Haagu mezi Francií, Anglií, Spojeným Nizozemím a Dánskem postavil armádu s níž vzápětí pronikl do Vestfálska, kde se měl spojit s Mansfeldovými oddíly financovanými ze stejných zdrojů. Spolek se však pro rozpory mezi partnery velmi brzy rozpadl (podpora hugenotů Angličany) a umožnil katolickým silám, do jejichž čela se nyní postavil Valdštejn (1626), opět získat převahu. Řada dílčích vítězství a přestupů k císařským společně s posilováním osobních Valdštejnových pozic (jeho armáda se rozrostla na 140000 mužů, jmenování generalissima admirálem, udělení Meklenburska v léno, obsazení Pomořanska) umožňovaly rozvíjení rozsáhlých plánů v oblasti Baltského moře. Po švédském zásahu ve prospěch Dánska však bylo jasné, že z dané situace již nelze více vytěžit. Mír v Lübecku (1629) sice pro Dánsko znamenal odstoupení od cílů v severním Německu, avšak nemuselo platit žádné reparace ani nedošlo ke ztrátě území. Císař v zenitu moci dospěl k přesvědčení, že se nyní naskytla možnost rázné likvidace mocensko majetkových pozic protestantů. Restitučním ediktem ze 6. března téhož roku se měly vrátit všechny katolické církevní statky rozchvácené po roce 1552. Tak radikální opatření narazilo však i na odpor katolických stavů, neboť se na zabírání samy podílely. Vzrostl i odpor vůči Valdštejnovi a císař byl nucen v létě 1630 sáhnout k jeho odvolání.

Mezitím se na evropském bojišti chystala zasáhnout Francie. Bodem obratu se stal rok 1628, kdy Francie přebírá patronát nad protihabsburskými silami a zkouší své válečné ostruhy v dílčím konfliktu proti španělským Habsburkům v severní Itálii (ukončen 1631).

Švédská válka (1630-1635)

V létě 1630 se v Pomořansku vylodila poměrně malá, avšak dobře vycvičená a odolná armáda sestavená ze švédských a finských sedláků, čítající 12500 mužů v čele se švédským panovníkem Gustavem II. Adolfem. Tímto aktem vstoupilo do třicetileté války Švédsko. Situace byla nanejvýš příznivá. Valdštejn byl odstraněn a jeho nezaplacená žoldnéřská armáda se rozptýlila po říši. Mezitím kardinál Richelieu připravil rozsáhlý plán, který se kromě likvidace habsburské hegemonie zaměřil na okamžitou pomoc protestantskému Švédsku. Smlouva v Bärwelde (z roku 1631) garantovala Švédům finanční pomoc po dobu pěti let ve výši jednoho milionu livrů ročně (částka, která pokryla náklady na vydržování 30000 pěšáků a 6000 jezdců), budou-li pokračovat ve válečných operacích v říši. Ujednání bylo až do konce třicetileté války rozšiřováno, prodlužováno a doplňováno a umožňovalo tak velmocenskou politiku tohoto sotva milionového národa po celou dobu konfliktu. Sasko, stále na jazýčku vah, se po nevhodném

nátlaku Ligy a brutálním vyplenění Magdeburku ligistickými žoldnéři připojilo ke Švédům a spojená vojska dosáhla prvního většího úspěchu u Breitenfeldu (září 1631) s následným průnikem Švédů do jižního Německa. Mezitím došlo k obsazení Čech a Prahy saskou armádou. Tísňový císař se rozhodl předat velení armády opět Valdštejnovi (jenž v květnu 1632 obnovil válečné operace). Jeho tažení donutilo protivníka k rozsáhlým taktickým přesunům vrcholícím bitvou u Lützen 16. listopadu 1632. Nejednoznačný výsledek střetu přesto oslabil protestantský tábor, neboť švédský král v bitvě padl. Důsledkem byla i změna švédské politiky, jež se nyní přednostně zaměřila na upevnění vlastních pozic v říši. Tajná jednání s Valdštejnem však situaci neřešila, ale spíše komplikovala. Valdštejnovo váhání, jistě ovlivněné i jeho zhoršujícím se zdravotním stavem, vedlo k vyostření vztahů s panovníkem a císařovu příkazu ke generalissimovu zavraždění v Chebu (25. února 1634). Po drtivé zářijové (5. a 6. září) porážce švédské armády v bitvě u jihoněmeckého Nördlingenu ztratily protestantské armády převahu v této části říše a většina knížat volila raději cestu usmíření s císařem. Bitva byla zároveň posledním velkým vítězstvím spojených habsburských sil v třicetileté válce. Ještě jeden fenomén mizí z evropské válečné scény. Konflikt sotva dospěl do svého poločasu a již naznačoval konec epochy kondotiérů Valdštejnova typu. Obrovské náklady přesáhly možnosti vojenských podnikatelů, kteří už nemohli obstát v konkurenci se státním podnikáním na vojenském poli a tak definitivně dotvořil výslednici -- válečná politika = státní ekonomika.

Pražský mír z jara 1635 znamenal přechod Saska, za přenechání obou Lužic, na stranu císaře a konec švédské války. Švédská diplomacie skutečně ještě na podzim téhož roku pod vedením kancléře Axela Oxenstierny velmi intenzivně jednala o podmínkách míru, avšak krátkozraká neústupnost Ferdinanda II., jenž se cítil v dané chvíli na vrcholu moci, i špatná koordinace vídeňských a madridských plánů, smírnému řešení nakonec zabránila.

Francouzsko-švédská válka (1635-1648)

Richelieu za této situace neviděl jiné řešení než otevřené zapojení do konfliktu. Uvědomoval si rizika spojená s válkou na dvou frontách, neboť po vyhlášení války Španělsku, které Francie považovala za nepřítel číslo jedna, muselo nutně dříve či později dojít i ke konfrontaci s císařem. Vojenským akcím proto předcházela důkladná diplomatická příprava (spojenecké smlouvy s Holanďany, řadou italských států a doplňující se Švédy). Následovalo oficiální vyhlášení války Španělsku (19. května) stvrzené útokem na španělské Nizozemí a placení žoldnéřských operací na horním Rýnu, ačkoli vyhlášení války císaři se uskutečnilo až v průběhu roku 1638. To již na římskoněmecký trůn zasedl Ferdinand III. (1637-1657). Francouzské peníze a oddíly znovu přeměnily Evropu v bojiště. Hlavní cíl francouzského útoku však směřoval proti strategické tepně habsburského společenství, tzv. španělské cestě: z mateřských přístavů Španělska do Janova, přes Miláno do říše až do Španělského Nizozemí. Tato severoitalská fronta pak zůstala otevřena až do roku 1659.

Ferdinand III. brzy po svém nástupu musel čelit novým švédským ofenzivám podporovaným utužením společenství s Francií. Jména Johana Banéra a Leonarda Torstensonova spojená s taženími do Čech a jižního Německa na sklonku třicátých let se svojí silou a pustošivostí zapsala nesmazatelně do dějin.

Nicméně francouzská armáda ve třicátých letech nedosáhla žádných

rozhodujících úspěchů. I ona musela provést reorganizaci armády a postavit do čela nové, schopnější vojevůdce jako vikomta de Turenne či prince de Condé, aby se mohla vykázat vítězstvími v bitvách u Rocroi, Lensu, Freiburgu ap. Na jedné straně byla vítězství usnadněna oslabením Španělska řadou domácích (Katalánsko 1640-1641) a provinčních (Neapolsko 1647) povstání, přičemž významnou roli nepochybně sehrálo i odtržení Portugalska roku 1640, na straně druhé rozsah válečných operací vedených na několika frontách najednou Francii nutně vyčerpával. Bylo stále jasnější, že žádnou z mocností není možné jednoznačně srazit na kolena. Proto se od počátků čtyřicátých let objevily první snahy o mírová jednání. Úspěšnost rokování přitom závisela na prosazení francouzské koncepce o celoevropském kongresu za účasti všech válčících stran a ne separátních mírů, které dosud upřednostňovali zejména Španělsko a papež. Kardinál Richelieu se však společně s LudvíkemXIII. tohoto vítězství již nedožili a francouzská diplomacie zastupovaná novým prvním ministrem kardinálem Julesem Mazarinem hájila nyní zájmy nezletilého LudvíkaXIV.

Tyto první nesmělé diplomatické kroky však zdaleka neznamenal ukončení válečných operací. Zejména Švédové se na sklonku léta 1643 octli ve výhodné pozici a jejich vojska vedená Torstensonem stanula před Prahou a pronikla na Moravu. Opět se však projevila typická vrtkavost válečného štěstí. Krátká dvouletá epizoda konfliktu švédsko-dánského (1643-1645) zastavila sice švédskou ofenzívu, avšak po porážce Dánska a rozšíření dobytých území na Baltu se Švédové vrátili a po vítězné bitvě u Jankova připravovali operaci konečného řešení obsazením císařského rezidenčního města. K bleskovému obsazení Vídně nakonec nedošlo kvůli pověstnému zdržení s obléháním Brna, jež se protáhlo na neuvěřitelných 112 dní. Po odpadnutí sedmihradského spojence se bojiště přesunulo do jižního Německa, výsledkem střetů však bylo opět významné posílení švédských pozic. Na sklonku léta 1648 stála švédská vojska již potřetí před Prahou, brzy byly obsazeny Hradčany a Malá Strana. Uprostřed zuřivých bojů o pravý břeh Vltavy přichvátali (1.listopadu) poslové se zprávami o podepsání Vestfálského míru. Za zajímavou lze považovat skutečnost, že v Praze třicetiletá válka začala i skončila.

Zatímco tedy kontinuálně probíhaly výše uvedené vojenské operace, uzavřely hlavní válčící subjekty již roku 1641 dohodu o mírových jednáních v Münsteru mezi císařem a Francií v Osnabrücku se Švédskem. Obě města se nacházela ve Vestfálsku. Následujícího roku obě strany opět příliš spoléhaly na sílu svých zbraní a první delegáti mírového kongresu se proto začali sjíždět teprve v průběhu roku 1643 (oficiální jednání byla zahájena v prosinci 1644). Příštího léta nabylo zastoupení jednotlivých zemí rozsahu, jaký Evropa nepoznala od velkých koncilů patnáctého století. Delegace byly rozděleny na dvě velké skupiny podle vyznání, které však již na konci války zdaleka nevystihovaly ambice a politické zájmy. Více než sto vyslanců hájilo pozice říšských stavů a měst, zatímco méně početné delegace zastupovaly jednotlivé velmoci. Nevyhlášeným předsedou se stal císařský diplomat hrabě Trauttmansdorff, jehož obratnosti panovník vděčil zejména za nedotčenost habsburských držav. Nastala zdoluhavá diplomatická jednání o klíčová pohraniční území říše, jimiž si své východní hranice chtěla zabezpečit Francie, přímořské kraje u Baltu nárokované Švédskem, suverenitu severního Nizozemí, válečné reparace a úpravu náboženských vztahů. Náboženské poměry se měly

vrátit ke stavu z roku 1624 a ne 1618, jak tajně doufali čeští exulanti, avšak rovněž ne do roku 1631, jak si přáli katolíci. Poněvadž bude o důsledcích míru podrobně pojednáno ve třetí kapitole, omezíme se v této na konstatování podpisu závěrečného protokolu společného slavnostního zasedání na münsterské radnici 24.října 1648.

Ze stručného popisu válečných událostí by se mohlo zdát, že rozsah konfliktu zdaleka nenabyl obludných rozměrů, jež v nás asociuje název. Současníci opravdu vnímali konflikt spíše jako sled jednotlivých válek a nynějšího označení se mu dostalo až v 19.století. Musíme si však uvědomit, že líčení se z prostorových důvodů omezilo na střet hlavních koalicí. Pustošivé války spolu v téže době vedlo Polsko se Švédskem (s přestávkami 1621-1660), Polsko se střetlo s Ruskem (1632-1634), na britských ostrovech probíhala anglická revoluce a válka v Irsku a Benátky sváděly s Osmanskou říší boj o Krétu (1645-1669). Prostorově i časově se tedy nepochybně jednalo o první celoevropský konflikt. Polemický závěr, který má dnes své odpůrce i zastánce, není třeba chápat kategoricky, ale jako vhodnou platformu seminárních diskusí.□